

Csicsics Anna

„Erőd a VIII. kerületben” – A Ganz-MÁVAG kolónia öröksége*

IPARI ÖRÖKSÉG – KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG?

Budapest VIII. kerületében, az egykori Ganz-MÁVAG Mozdony-, Vagon- és Gépgyár közvetlen szomszédságában víztorony magasodik a házak fölé, amelyet egy erődzerű épületegyüttes ölel körül. A gyárterületen jelenleg működő kínai piac épített környezete nyomokban még emlékeztet az egykori üzemre, a mellette lévő háztömbről viszont első ránézésre már nehéz lenne megállapítani, hogy azt a Magyar Királyi Államvasutak Gépgyára építtette dolgozóinak a 20. század elején. A Ganz-MÁVAG kolónia néven közismertté vált épületegyüttest a főváros 1994-ben helyi védelem alá helyezte, és különböző platformokon szintén úgy tűnik fel a helyszínen, mint a múlt értékes darabja. A megjelenő elbeszélések egyik alapja a hely vállalathoz való kötődése, ezért a jelenség arra enged következtetni, hogy a kolónia ipari örökségnek tekinthető. De vajon mit jelent a gyakorlatban, ha egy helyszín és az ahhoz tartozó szellemi érték örökséggé válik? A kolónia példája arra világít rá, hogyan válik ketté a hagyomány és az örökség, milyen mechanizmusok játszhatnak szerepet egy épületegyüttes értékelésében vagy épp elhanyagolásában, és mennyiben nevezhető egy fővárosi lakótelep ipari örökségnek. A telep történeti, illetve a kulturális örökség szempontjából történő elemzése lehetőséget ad továbbá felvillantani az ipari örökség védelmének egyes gyakorlati lehetőségeit és akadályait is (1. kép).

Míg a 19. században csak a régmúlt történelmi jelentőséggel bíró emlékei számítottak védendőnek, és azoknak konzerválására vagy restaurálására kerülhetett sor,¹ mára megsokszorozódtak a megőrzésre érdemesnek tartott emlékek, és azok hordozói is mind szélesebb körből kerülnek ki. A modernitás kezdetétől ugyan e megközelítés sokat változott, a 20. század hatvanas éveitől mégis a műemlékek maradtak a középpontban, ez volt az értékvédelem alapegysége; a megőrzés fő célpontja pedig egy-egy építmény volt önmagában.

Az 1970-es évek változásai nemcsak a fogalomkör átalakulását és a szakterület kiterjesztését eredményezték, hanem a társadalom szélesebb csoportjainak érdeklődését is felkeltették a téma iránt; ekkortól kezdett el terjedni a kulturális

* A tanulmány elkészüléséhez nyújtott segítségéért köszönetet szeretnék mondani Klement Juditnak, aki a jelen munka alapját képező diplomamunka elkészítésében témavezetőként támogatott, illetve Szili-Darók Ildikónak és Madarász Lajosnak a rendelkezésemre bocsátott forrásokért.

¹ Bővebben lásd Riegl 1998.

1. kép. A kolónia felülnézetből, mögötte az egykori gyártelep, 2019 (Google Earth)

örökség fogalma mind a tudomány és a politika, mind a hétköznapi szóhasználatában.² A műemléki szemléletet azonban ez sem szorította ki teljesen, több szempontból egymás mellett éltek tovább, bár az örökségdiskurzus sokkal nagyobb területet fogott és fog át. A bővülés egyrészt térbeli volt, hiszen egyre szélesebb környezetre kezdtek el figyelni egy-egy műemlék kapcsán, mígnem egész városrészek, tájak váltak védetté, kulturális és társadalmi vonatkozásaikkal együtt.³ Másrészt az időbeliség is tágabb értelmezési teret nyert: egyre „fiatalabb” értékek kaphattak helyet a védettségi listákon. Az épített környezet mellé pedig felsorakoztak mindazok a szellemi tartalmak is, amelyek a múlt egy-egy darabját a maguk valóságában tudják megragadni. Az örökségfogalom berobbant a köztudatba, mindez pedig együtt járt a múlthoz való viszony megváltozásával is.

Az örökség kulcsfogalommá válásának jelenségét Pierre Nora az 1980-as években úgy mutatta be, hogy véget ért az emlékezet-társadalmak kora, átalakultak az eszközök, amelyek korábban átjárást biztosítottak a múltból a jövőbe. A média és a tömegkommunikáció segítségével a történelmi észlelés módja kitágult: „az aktuális pillanatnyi harsánysága lépett a hagyományokra figyelő emlékezete meghittségének helyébe.”⁴ François Hartog szerint ezzel együtt nemcsak az az érzés jelent meg, hogy nem birtokoljuk tovább a múltat, hanem a jövőorientált modern időfelfogás is átalakulóban van, szertefoszlott a jövőbe vetett hit, és a felgyorsult információs társadalomban a jelenközpontúság, a prezentizmus lett uralkodó.⁵

Az időhöz való hozzáállás megváltozásával ettől kezdve a temporalitás sem korlátozódott a lineáris időkezelésre. A múlt végleges eltűnésének érzése össze-

² Sonkoly–Erdősi 2004: 7.

³ Ilyen fogalom az UNESCO által megalkotott történelmi városi táj (*historical urban landscape*). Sonkoly 2017.

⁴ Nora 2010: 14.

⁵ Hartog 2006.

kapcsolódott a jövő bizonytalanságával.⁶ Az örökség ilyen értelemben nem az emlékezés és a hagyományok megtartásának kivételése, épp ellenkezőleg, azok pótlására is létrejöhet, a múlt és jelen közti törés indikátoraként. Azzal párhuzamosan, hogy a jelen egyre hamarabb válik múlttá, megjelenik a félelem a múlt elvesztésétől, ezért felértékelődnek az emlékek, és kiszélesedik megőrzésük lehetséges kerete. A kulturális örökség ennél fogva nemcsak egy társadalmi, politikai hívószóvá vált, hanem egy diszciplína, egy tudományos megközelítés kulcsfogalma lett.

A kifejezés terjedésével párhuzamosan az ipari emlékek védelmének módszertana is elkezdett helyet követelni magának az örökségdiskurzusban. Az ipari emlékek témájának relevanciáját és aktualitását az adja, hogy ezek az emlékek az időben hozzánk közelebb keletkezett, de leginkább veszélyeztetett örökségelemek. A védelem egyik oka, hogy a 20. század második felétől kezdődően csökkent az európai és észak-amerikai ipari termelés, a dezindusztrializáció következtében eltűnőben van mindaz a környezet, amely az iparosodással jött létre, és annak társadalmáról, technikai vívmányairól tanúskodik. A szolgáltatás szektor előretörése felgyorsította az ipar leépülését, mindezek hatására pedig megjelent a veszteség érzése, a közelmúltban bezárt ipari létesítmények felett érzett „gyász”. Az iparban dolgozóknak a gyárak bezárásával egyik napról a másikra saját helyzetüket is újra kellett értékelniük, hiszen a munkahelyhez való viszony jelentős szerepet tölt be az emberek identitásában. Az iparrégészet a régészet aldiszciplínájaként már a 19. század végétől módszeresen kívánta feltárni az ipari múlt tárgyi emlékeit, a társadalmi érdeklődés megélénkülésével azonban szemléletváltás is bekövetkezett, és kitágult a védendő értékek köre. Az első megmozdulásra 1962-ben került sor, amikor a tiltakozások ellenére lerombolták az első londoni pályaudvar, az Euston Station dór stílusú bejáratát.⁷

A szocialista blokk országaiban, így Magyarországon is, hatványozott gyorsasággal zajlott le ez a jelenség, mivel a rendszerváltással egyszerre következett be egy gazdasági, politikai és társadalmi átalakulás. Az állam különösen szorgalmazta a privatizációt, aminek során egyes gyárak azonnal megszűntek, míg másokra a feldarabolódás és az új piaci viszonyokhoz való igazodás várt. Az ipari létesítményekhez kötődők megélhették a veszteség érzését, míg a másik oldalról a rendszerváltás felszabadulást jelenthetett az erőltetett iparosítás és kollektivizálás alól. A műemléki szakértők bár felfigyeltek az ipari emlékek megóvásának lehetőségére, aktív társadalmi szerepvállalás e körülmények között nem bontakozott ki azok megmentésére.⁸

⁶ Nora 2010: 20.

⁷ Németh 2005: 29–32. A tudományos szemléletek közül az iparrégészet jött létre elsőként, amely a 19. század végétől kezdve céljának tekintette az indusztrializációhoz kötődő történeti környezet megismerését és megértését régészeti, természettudományos és műszaki módszerekkel. Magyarországon viszont szűkebb értelemben azon iparágak emlékeit vizsgálja, amelyek a föld ásványait a tűztechnika segítségével alakítják át.

⁸ Barta–Kukely 2004: 52. A témában lásd még az Országos Műemlékvédelmi Hivatal 1997-es konferenciáját. Váczi (szerk.) 1997.

Bár az iparrégészet jóval korábban kialakult, az ipari örökség 1970-es években – a kulturális örökségével párhuzamosan – megjelenő új fogalma volt az, ami a gazdaság és a technológia mellett az iparosodás társadalmának megértésére is hangsúlyt kívánt fektetni. A termelőegységek mellett ekkortól kezdtek az ipari örökséghez sorolni többek között „a lakóházakat és a társadalmi együttlétre szolgáló tereket is, például a templomokat vagy az iskolákat”.⁹

Az új megközelítés egyben interdiszciplináris szemlélettel társult. A folyamat kiteljesedését a 2003-as Nyizsnyij Tagil Karta elfogadása jelentette, amelyben az ipari örökség nemzetközi elveit foglalták össze a TICCIH (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage) és az ICOMOS (International Council on Monuments and Sites), az UNESCO műemlékvédelmi világszervezetének szakemberei. A karta fogalmazza meg az e kulturális örökségforma feltárásához és megőrzéséhez kialakított saját módszertant is. Eszerint az ipari örökség megőrzési stratégiájának első állomása egy nyilvántartás összeállítása, a megmaradt emlékek szakszerű összeírása. A nyilvántartást követi egy leírás, dokumentáció készítése, lehetőleg a még működő gyáregységben történő folyamatok lejegyzésével. Ha a teljes fizikai környezet fennmaradása nem is garantálható, részletes feltárással, írott és vizuális adatgyűjtéssel kell biztosítani a helyszín és az emlék lehető legszélesebb dokumentálását. A termelőfolyamat és a hozzá kapcsolódó szellemi környezet mellett az emlékezetben megőrződött történetek, a helyiek mentális térképe (milyen kötődésük van az egyes területekhez az ipari létesítményen belül) egyaránt az örökség részét képezik. A hely jelentőségének feltárásához történeti kutatást kell végezni, majd ennek alapján meghatározni, milyen szinten és milyen szempontból bír kiemelkedő jelentőséggel az emlék: helyi sajátosság-e vagy nemzetközi érdeklődésre is számot tarthat, értéke történeti, esztétikai vagy műszaki jellegű-e inkább. Amennyiben ezek után megállapítást nyer a védelem szükségessége, jogszabályi úton kell biztosítani, hogy az ipari tájkép sajátossága és sokszínűsége megmaradjon. A folyamat utolsó eleme az újrahasznosítás, amelynek a karta elvei szerint úgy kell bekövetkeznie, hogy minden átalakítás később visszafordítható legyen.¹⁰

A módszertan tudományos jellegét tekintve egy optimális megőrzési koncepciót tart szem előtt, ebben eltérve a kulturális örökség általános felfogásától, ami éppen az emlékezet által rajzolja át a történelem kereteit. Vagyis az ipari örökség esetében nem található meg emlékezet és történelem szembeállítása, annak módszertana nem akarja átrendezni a múltat, inkább pontosan dokumentálni igyekszik azt. Ezen különbségek ellenére a tendencia mindkét esetben hasonló: a táj védelmének térnyerése az egyes építményekkel szemben, az időbeliség tágulása a jelen irányába, illetve a participáció, a társadalmi szerepvállalás örökségmegőrzésben játszott jelentőségének növekedése.¹¹

⁹ Németh 2005: 32.

¹⁰ *The Nizhny Tagil Charter for the industrial heritage* 2003. <http://www.icomos.org/18thapril/2006/nizhny-tagil-charter-e.pdf>

¹¹ Németh 2005: 33.

Ahhoz, hogy az általam vizsgált kolóniát elhelyezhessem az öröksédiskurzusban, először történetének lényegi vonásait mutatom be. Nem lehet céлом az épületegyüttes múltjának – az ipari örökség módszertanának megfelelő – teljes körű leírása, így csak az örökségként való artikulálódás megértéséhez elengedhetetlen részeket emelem ki.

A KOLONIA TÖRTÉNETE

A Magyar Királyi Államvasutak Gépgyára¹² az 1900-as évek elejére kinőtte addigi üzemterületén található munkáslakótelepének méretét, és a gyár bővítése érdekében a cég új kolóniát építtetett 1908 és 1910 között Lipták Pál tervei alapján.¹³ A Szapáry (ma: Bláthy Ottó) – Simor (ma: Vajda Péter) – Delej – Golgota utca közé¹⁴ eső 19 500 m²-es terület megvásárlásával a vállalat egyrészt meg tudott felelni annak a követelménynek, hogy munkásai az üzemterülethez a lehető legközelebb kapjanak otthont, másrészt a város szélén olcsón jutott telekhez a fővárostól az egykori katonai temető helyén. A telket körülöleli a négyemeletes épülettömb, a belső udvar két oldalán egy-egy kétemeletes épület kapott helyet, majd a két világháború között beépítették az udvar további részeit is. A telepen 648 lakást¹⁵ alakítottak ki pavilonrendszerben, eltolt szerkezetben, a négyemeletes épületeket összesen huszonnégy lépcsőházra osztották, melyekből emeletenként 6-6 lakáshoz tartozott külön lépcső, illetve a kapubejáratok fölé is mindenhol lakásokat építettek.¹⁶ A 3000 lakó közül a legtöbben egyszobás lakásokban laktak, amelyek átlagosan egy 22 m²-es szobából, egy 13 m²-es konyhából¹⁷ és egy kis kamrából álltak. Minden lakáshoz tartozott ezenkívül külön árnyékszék, ami a lakáson kívülről nyílt (2. kép).

Egy igazi város jött létre a városban, amelyben az utcák helyét a lépcsőházak töltötték be. A kétszobás lakásokkal rendelkező X. és XII. voltak a „tisztviselő-lépcsőházak”, míg a XI. az úri lépcsőház, háromszobás lakásokkal, ahol a gyárfőnök, a főtanácsos, a felügyelő, a gyári orvos, valamint a tűzoltóparancs-

¹² A vállalat 1925-től használta a MÁVAG rövidítést.

¹³ Lipták Pál az első építészek között volt, aki vasbetonszerkezetet használt, cége az 1910-es évek elején dr. Lipták és Társa Építési- és Vasipari Rt. néven több középületet épített. *Magyar életrajzi lexikon* 1982: 79. Az építést 1908. június 1-jén kezdték meg, a lakások 1909. november 1-jén lettek beköltözhetőek, a teremépület átadására következő évben került sor. *A Magyar Királyi Államvasutak Gépgyára Új Munkás-lakótelepe* 1910: 12.

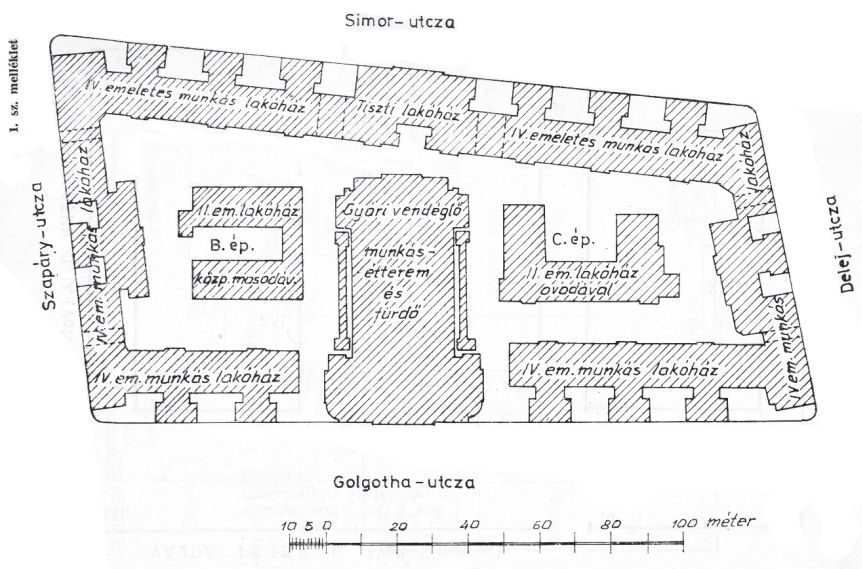
¹⁴ A terület az akkori Kőbányához tartozott (X. kerület), ma Józsefvárosban, Budapest VIII. kerületében található. A kolóniát a kerület történetében elhelyezi Szalai 1970: 114.

¹⁵ A terveken 644 lakást tüntettek fel, a legtöbb helyen 645 lakásról szólnak a beszámolók, de az 1910-es népszámlálás szerint 628 szoba-konyhás és 10-10 két-, illetve háromszobás lakás volt található a kolónián. A második világháború után a lakáshiányt enyhítendő a padlástérben is alakítottak ki otthonokat. Balajthy 1989: 249.

¹⁶ *A Magyar Királyi Államvasutak Gépgyára Új Munkás-lakótelepe* 1910: 7.

¹⁷ Újításnak számított továbbá a légszuszterendezés használata. Palkovich 1910: 349.

2. kép. A kolónia alaprajza (Bencze 1989. 1. sz. melléklet)

nok otthona volt.¹⁸ A telepszerúséget sugallta a különböző életviteli szükségletek egy helyre tömörülése is. A IV. lépcsőházban, a Delej utca felőli épületrész földszintjén nyitott meg a *Konsum* az alkalmazottak fogyasztási szükségleteinek kielégítésére.¹⁹ A lakótelep rendjére egy házfelügyelő és hat házmester ügyelt, akik a járdákat és udvarokat is rendben tartották.²⁰ A B épület pincéjében helyezkedett el a mosókonyha, alatta pedig egy második pince is volt.²¹ A C épület pincéjében állt a szénsavas jéggép, mely napi 1000 kg jeget készített a családok számára, földszintjén működött egy kiseddóvó, egy gondnoki iroda, és itt tartottak fenn hat vendégszobát a vidéki testvérgyárak idelátogató alkalmazottjainak elhelyezésére. Az iskoláskorú gyerekek 1913-tól a szemben lévő Simor utcai fővárosi iskolába jártak át.²²

A Golgota út felől nyíló teremépület pincéjében kapott helyet a szivattyúház és a kazánház, mellette pedig a fürdő, ahol zuhanyzók, medencék, valamint pihenő és masszázshelyiség várta a dolgozókat, de férfi-, női fodrász és manikűrös is rendelkezésre állt.²³ A földszinten működött a gyári vendéglő, két oldalon fedett tekepályával, a félemeleten pedig a gyári tisztviselők kaszinója, társas-

¹⁸ A kor szokásainak megfelelően a 13-as számot a XII/A jelöléssel helyettesítették a lépcsőházak számozásánál. Ezt a számozást a mai napig megtartották. Sallayné 1989: 218.

¹⁹ *A Magyar Királyi Államvasutak Gépgyára Új Munkás-lakótelepe* 1910: 7. A telepen különböző formában az ezredfordulóg működött közért. *Pillantás a Kolóniára* 1998: 10.

²⁰ A házmesteri állásokat 1970-ben szüntették meg. N. Kósa 1998: 40.

²¹ BFL XV.17.d.329 38061/2. Később majomszigetnek nevezték el. N. Kósa 1998: 40.

²² Palkovich 1910: 349.

²³ Sárosdy 1928: 17. Szieberth 1911: 665.

köre. Az épület központi helyisége az első emeleten helyezkedett el: a nagyterem a maga 1315 m² alapterületével és főhajójának 11 méteres magasságával a főváros legnagyobb terme volt ekkoriban.²⁴ Az ablakok előtt alakították ki a munkásébdélőt, ahol a gyári munkások meg tudták melegíteni otthonról hozott ebédjüket. A karzatról ebédidőben villanyorgona szolgáltatva a zenét, a bejáratnál szemben egy színpad állt, ahol az üzem mulatságai, moziműsorok, színházi előadások és a gyár zenekarának koncertjei is jól megfértek egymás mellett. A második emeleten voltak a munkás-önművelődési kör helyiségei: könyvtár, olvasóterem, biliárdasztal, sakk és dominójáték, de itt tartották a tanfolyamokat, zeneórákat is, itt volt továbbá a tisztviselők vívóterme.²⁵ A teremépület legfelső emelete adott otthont a szakrendelőknek négy gyári orvossal, ahol műtő és röntgengép is működött.²⁶ A teremépületből kiemelkedő 55 méter magas víztoronyra azért volt szükség, mert a városi vízvezetéknek nem volt mindig elég nyomása; így ennek segítségével tudták a negyedik emeletre is feljuttatni a vizet, illetve tűz esetén is ezt használhatták. Újításnak számított a megoldás, hogy a víztoronyba rejtették el a kazánházhoz tartozó kéményt.

A rendelkezésre álló tér ilyen intenzív kihasználása egyben egy zárt, a gyárhoz szorosan kötődő közösséget is eredményezett. A gyár közel ötezer munkása közül körülbelül 800–1000 kapott otthont a kolónián, és az első évtizedekben minimális volt a költözések száma, a mobilitás hiányában a külvilág is csak nehezen hatolhatott át a falakon.²⁷ A legnagyobb módosításokat a telepen a világháborúk hozták, de a kolónia sorsa akkor változott meg végérvényesen, amikor 1959-ben a MÁVAG-ot egyesítették a szomszédos Ganz Vagon- és Gépgyárral. Az állami vállalat és az államosítás előtt magánkézben lévő üzem korábban is üzleti kapcsolatban állt, innentől pedig mintegy 400 000 m²-en, egy 20 000 alkalmazottat számláló óriásvállalattá, a világ egyik legnagyobb motorkocsigyártójává vált Ganz-MÁVAG Mozdony-, Vagon- és Gépgyár néven.²⁸ A fúzióval együtt a lakótelepek kezelését elválasztották a vállalattól, és 1964-ben az ekkor már Ganz-MÁVAG kolóniaként számontartott épületegyüttes a VIII. kerületi Ingotlankezelő Vállalat felügyelete alá került. Fokozatosan egyre többen költöztek a telepre a gyári alkalmazottak családjain kívül, ráadásul a bérleményeket főként szükséglakásnak utalták ki, így az új lakók átmeneti megoldásként tekintettek a kolóniára: amint lehetőségük volt, nagyobb lakást választottak a város egy frekvenciáltabb pontján.²⁹

Egy 1966-os tudósítás szerint az épületegyüttesben 685 lakásban három és fél ezer ember lakott,³⁰ míg 1981-ben már csak 666 bérleményt számoltak össze.

²⁴ Ferkai András ezzel kapcsolatban azt is megjegyzi, hogy „[e]hhez mérhető, látszó vasbeton szerkezetet a kor hazai középület-építészetében” nem ismer. Ferkai 2005: 7.

²⁵ *A Magyar Királyi Államvasutak Gépgyára Új Munkás-lakótelepe* 1910: 10.

²⁶ Sallayné 1989: 218.

²⁷ Körner 2004: 66.

²⁸ Richers–Kukely–Barta 2004: 58–59.

²⁹ Sallayné 1989: 228.

³⁰ Gergely 1966: 14.

Ezek egy részében az Ingatlankezelő Vállalat engedélyével sikerült megoldani, hogy a WC a lakásokon belülről nyíljon, amit többnyire az erkélyek beépítésével értek el, de sok helyen csak az 1990-es években került sor a teljes komfortosításra.³¹ Egy 1998-as kutatás szerint még mindig csak a lakások 45%-a volt komfortos, és annál nagyobb eséllyel volt az, minél rövidebb ideje lakták tulajdonosai.³² Az ingatlankezelő kevésbé volt érdekelt a lakótelep felújításában, a korszerűsítések 1965 és 1968 között kimerültek a külső tatarozásban.³³ A későbbiekben a lépcsőházak felújítása lassú ütemben ugyan, de megindult, viszont elmaradt a tervezett liftek beszerelése, és a víztorony megtartása is kérdésessé vált.³⁴ Végleg bezárt a fürdő, és az egyéb szociális szolgáltatások közül legtovább a mentőállomás, a közért és a húsbolt maradt meg.³⁵

A teremépület kulturális funkcióit megtartva továbbra is kapcsolódott az üzemhez, de működési struktúráját ekkortól az országos kultúrpolitika szabta meg. A Ganz-MÁVAG, más néven Vörösmarty Művelődési Házként ismert intézmény adott otthont továbbra is az 1873 óta működő Acélhang kórusának (egyesülve a Ganz kórusával), a mozinak és a könyvtárnak. Ugyancsak jelentős szerepet játszott a kultúrházban a képzőművészet, a színház és a zene. A gyár *Kalapács* című lapja rendszeresen beszámolt az itt zajló eseményekről, *Kolónia* néven pedig a művelődési ház saját hírújságot is fenntartott az 1960-as évek közepén.³⁶ A gyárat bemutató kiadványokon túl a művelődési ház történetéről 1972-ben, az Acélhangról a következő évben jelent meg önálló könyv.³⁷

AZ ÖRÖKSÉGESEDÉS

Az örökség tudatos artikulálódása

A rendszerváltást követően a komplexum végleg elszakadt a vele szomszédos üzemterülettől, fenntartása a kerületi önkormányzathoz került, és egyetlen óriásméretű társasház jött létre az egykori lakótelepből. A teremépületet pár tulajdonosváltás után a Biblia Szól Egyház vette át.³⁸ A privatizáció 1992–1993-ban kezdődött, az évezred végére pedig a lakások nagyobb része magánkézbe került. Tóth János a Kolónia Önkormányzati Egyesület élén hiába próbálta egyben tar-

³¹ BFL XV.17.d.329 38061/2.

³² A vizsgálatban 225 főt kérdeztek meg. Darók–Lantos (szerk.) 1999: 23.

³³ 1089 *Delej utca 51. számú Társasház közgyűlése* 1997. szeptember 10.

³⁴ Molnár Csaba felvetette, hogy a műemlékvédelem talán figyelmet fordíthatna rá. Hollós 1981: 13.

³⁵ *Pillantás a Kolóniára* 1998: 10.

³⁶ A Kolónia a Ganz-MÁVAG Művelődési Ház tájékoztatójaként két-három havonta megjelenő újság volt, a kulturális cikkek mellett beszámolt a friss programokról és a könyvtár híreiről is.

³⁷ Mátyás 1972; Biller (szerk.) 1973.

³⁸ 1089 *Delej utca 51. számú Társasház közgyűlése* 1997. szeptember 10. Az USA-ból származó neoprotestáns kiségyház, Magyarországon a rendszerváltás után jelent meg. Madarász Lajos, a Rhema Konferencia Központ igazgatójának szóbeli közlése.

tani az egykori egységet, a telep arculata eddigre átalakult, az erőfeszítések nem jártak sikerrel.³⁹

A helyszín ekkor végbemenő újraértelmezései valóban nem a közelmúlt emlékeire koncentráltak, sokkal inkább a telep létrejöttének időszakára helyezték a hangsúlyt. A hely szellemiségére, múltjára reflektáló csoportok ugyanis, ahogy a következőkben látni fogjuk, azt a vállalati narratívát vették alapul, miszerint a kolónia a paternalista gondoskodásról tanúskodó érték. Az emlékezet tehát épp akkor aktivizálódott és erősödött fel, amikor egyértelművé vált, hogy a hozzá kapcsolódó immateriális tartalom – a gyári munkások családjainak közössége és lakóhelye – végleg elveszett. A múlttal való kapcsolat elvesztésére, az ipartól való eltávolodás okozta ürre tapintott rá a Bóbita Habilitációs Egyesület és a Bár-czi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola közös kutatása is Gosztonyi Géza és Darók Ildikó vezetésével.

Először 1995-től terepgyakorlatként készítették interjúkat szociális munkás hallgatók a lakótelepen élőkkel, majd a civil szervezettel együttműködve tovább folytatták a közösség megismerését.⁴⁰ A kutatás amellet, hogy tudományosan rendszerezett vizsgálatot jelentett, egyben a kolónia örökségének átmentését is célozta: próbálta áthidalni a diszkontinuitást a hely múltja és jelene között. Csak néhány példát kiragadva: március 15-i megemlékezést szerveztek az udvaron található Petőfi Sándor-szobornál, és lakossági fórumra hívták az érintetteket a művelődési ház ügyében. *KOLÓNIA régen és ma...* címmel kiállítást rendeztek a teremépületben, ahol a hely egy hétig minden este élő múzeumként funkcionált, és a lakótelepen élők meséltek annak múltjáról.⁴¹ A kutatásról megjelent kiadvány mellett az eseményekről a Civil Rádió is készített felvételeket.⁴² A szervezők a *Kolónia Hírlapban* közzölték a projekt során készített felmérés eredményeit. Eszerint a kérdőíves vizsgálat során a lakások 20%-ába sikerült bejutni, 116 interjút készítettek, és főként a lakók egymáshoz való viszonyát tárták fel, különböző vélemények ütköztetésével. A vizsgálat rávilágított arra is, hogy a lakók különbözőképp értékelik a telepet, identitásuknak nem egyformán része.⁴³

Míg ez a projekt főként a hely közösségi szellemének megőrzésére törekedett, más fórumokon az épített környezet védelmének szükségessége került előtérbe. Iványi Gyöngyvér, a kerület főépítésze, szakdolgozatában a lakótelepnek a városrész életében betöltött szerepét vizsgálta. Iványi több szempontból hasonlítja össze a józsefvárosi telepeket, s noha a kortárs lakótelepekről szólva a MÁVAG

³⁹ Kolónia Önkormányzati Egyesület, <http://www.helyicivil.hu/r/kolonia-onkormanyzati-egyesulet-budapest> „Miskolci Kolónia-Hétfége” – élménybeszámoló 1998: 1.

⁴⁰ Az egyesület 1996-tól foglalkozott józsefvárosi programok szervezésével, elsősorban fiatalok számára.

⁴¹ Darók-Lantos (szerk.) 1999: 15–19.

⁴² Hanthy 1999: 9.

⁴³ Egy újságcikkben három lakó véleményét ütköztették a szerkesztők, akik közül az egyik pozitívan, a másik semlegesen, a harmadik negatívan viszonyult lakhelyéhez. Párhuzamos Vélemények. A lap címe az *Egy gyarmat Józsefvárosban* kiadványban *Kolónia Hírújság* néven szerepel.

kolóniát jól megépítettnek, igényes homlokzattal és vakolat-architektúrával rendelkezőnek minősíti, köztisztaság szempontjából a 2012-es állapotát a legelhasznagoltabbak közé sorolja.⁴⁴ Ferkai András *Lakótelepek* című munkájában első helyen tárgyalja a kolóniát,⁴⁵ és az Országos Műemlékvédelmi Hivatal 2000-ben rendezett kiállítási katalógusában is méltatja a helyet:

„A MÁVAG-telep elsősorban mint a szociális gondoskodás különleges példája méltó műemléki védelemre, központi épülete pedig mint a hazai vasbetonépítés korai és kiváló alkotása védendő.”⁴⁶

Habár Ferkai szakmai érvelése egybecseng több diskurzusalakító aktor meglátásaival, az épületegyüttes védelme ez idáig csak részben valósult meg. A rendszerváltás után Budapest Székesfőváros 54/1993. fővárosi közgyűlési rendelete volt az első olyan jogi keret, amely célul tűzte ki a jelentősebb, de országos műemléki védettség alatt nem álló budapesti épületek dokumentálását, nyilvántartását és a helyszíneknek a közvéleménnyel való megismertetését. *A főváros városképe és történelme szempontjából meghatározó épített környezet védelméről* szóló szabályzat alapján fővárosi helyi védettséget kapott a „Ganz-MÁVAG munkáslakótelep és kultúrház” is.

„Védett épületek, építmények: azok az épületek, épületrészek, műtárgyak, berendezési tárgyak, közterületi létesítmények, amelyek történelmi, régészeti, művészeti, tudományos, társadalmi vagy műszaki-ipari, mérnöki szempontból a hagyományos városkép megőrzése szempontjából jelentős alkotások, ideértve a hozzájuk tartozó kiegészítő külső és belső díszítő elemeket, amelyeket a Közgyűlés rendeletében védetté nyilvánított.”⁴⁷

A rendelet ezen, első kategóriájába sorolta a kolóniát, egyetlen épületként kezelve azt. Az egybefüggő házsor erődszerűsége valóban indokolhatja ezt a döntést, és a műemléki szemlélet elterjedtsége is kedvezett a kolónia listára kerülésének, hiszen az könnyen tekinthető egyetlen nehezen megbontható egységnek. A szomszédos Tisztviselőteleppel összevetve – mely szintén védettséget kapott – a kolónia esetében sokkal könnyebb volt meghatározni a terület határait és a megőrzendő közös jegyeket is. Míg az előbbi együttesben előfordulhat, hogy az esztétikai összhatást nem rontja, ha két szomszédos házra különböző ablakokat építenek be, a kolónián sokkal szigorúbb az összhang követelménye (3. kép).

⁴⁴ Iványi 2012:16

⁴⁵ Ferkai 2005: 6–9.

⁴⁶ Ferkai 2000: 55–56.

⁴⁷ 54/1993. 3§ (1994.II.1.) Föv. Kgy. Rendelet. <https://net.jogtar.hu/rendelet?docid=99300054.FOV&dbnum=104&council=fovaros&timeshift=20010601>

3. kép. Az eltérő beépítések a belső udvarról (Balogh Marcell 2017)

A lakótelepi jellemzők

Az egység megjelenése a helyi védelem kategóriájában és a jelenlegi társasházként való besorolásban azonban nem zárja ki, hogy ezzel párhuzamosan a hely telep-szerűsége is artikulálódjon. Ahhoz, hogy megértsük, miért kolóniaként maradt fenn az emlékezetben, rövid összehasonlítást teszek a teleppel egyidős, szintén közösségi és lakófunkciókat betöltő városrészekkel. Ha a helyet a vele egy időben épült Wekerle-teleppel, vagy akár a testvérgyár diósgyőri kolóniájával vetem össze, a MÁVAG kolónia már kezdettől fogva kevesebb életteret biztosított, mint kertváros jellegű társai.⁴⁸

A korszak bérházaira jellemző sötétséget és levegőtleniséget viszont – melyet többek között a zárt folyosós rendszer eredményezett – az építéseknek sikerült elkerülniük, hiszen a szűk udvaros, gangos megoldás helyett minden emeleti lakáshoz saját erkélyt, a földszintiekhez pedig előkertet rendeltek.⁴⁹ Az említett városrészek a lakótelepi örökséget tekintve változatos képet mutatnak. A létrejöttékor szintén korszerűnek számító diósgyőri kolónia házai mára elhanyagoltak, és védelmük iránt az ipari örökséggel foglalkozó szakemberek körén túl

⁴⁸ A Wekerle-telepen az állami vállalatok munkásai kaptak otthon, közülük a MÁV gépgyárához tartozó közel 1000 ember. Körner 2004: 66.

⁴⁹ Ez a típusú keretes beépítési mód csak a húszas-harmincas években terjedt el Magyarországon. Ferkai 2005: 7.

alig van érdeklődés.⁵⁰ Az 1990-es évek végén a Bóbita Habilitációs Egyesület és a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola projektjének keretében a Ganz-MÁVAG telep lakói ellátogattak Diósgyőrbe a „kolóniatudat” erősítése érdekében, azonban a kezdeményezés folytatás nélkül maradt.⁵¹

Bár a telepek közt nincs érdemi kapcsolat, fontosnak tartom kiemelni a Wekerle-telep példáját, ahol jelenleg is aktív társadalmi élet zajlik. A Wekerlei Társaskör Egyesület egy kertvárosi közösséget tart fenn, és rendszeres turisztikai célú városi sétákat szervez, valamint a telep 2011 óta műemléki védettséget élvez.⁵² Úgy tűnik, hogy az épített örökségelemek intézményes védelmében a tulajdonosok nemcsak a felújítás, átalakítás során figyelembe veendő korlátozást látják, hanem büszkékké rá és bevonódtak a telep életébe.

A Wekerle-telepi kertvárossal szembeállítva az általam vizsgált épületegyüttes térbeli szerkezete inkább az egy tömbként való értelmezésnek (társasház, helyi védelem kategóriája) felel meg, ennek ellenére a vele kapcsolatos diskurzusokat mégis telepszerűsége – de legalábbis a múltban ekként betöltött szerepe – határozza meg napjainkban is. Ezt jól illusztrálják különböző megnevezései: a MÁVAG, Ganz-MÁVAG, de a Ganz kolónia kifejezés is gyakran megjelenik. Az első két fogalom feltűnése a hely történetét ismerve nem meglepő, a kizárólagosan a Ganz névvel való azonosítás viszont az lehet, főként, ha figyelembe vesszük, hogy a Ganz-negyed a kerület 2005-ös városrendezési terve alapján a kolóniát is lefedő városrésze.

Ennek ellenére a Kiscelli Múzeum kiállítása kapcsán annak szervezői is használják ezt a kifejezést, és megjelenik a fővárosi helyi védelem alatt álló épületek adatlapján is.⁵³ Az emlékezet ilyen fajta töredékessége mellett, mely feltehetően a rövidítésen alapul, a szándékos torzítással is találkozhattunk. Áruklodók e téren az egyes lakáshirdetések, a jobb eladhatóság érdekében ugyanis akad olyan, aki épp a „kultúrtörténeti múlttal rendelkező” helyet emeli ki hirdetésében, de gyakori az is, hogy a képek alapján az egyértelműen a kolónia területén található lakásokat úgy állítják be, mintha azok a Tisztviselőtelepen lennének.⁵⁴

⁵⁰ A témában lásd Dobák 2007, 2008.

⁵¹ Az 1998-ban végzett projekt háromoldalas úti beszámolója szerint egy előadás keretében vita nyílt a pesti és miskolci jellegzetességekről és az azokból adódó lehetőségekről is. „*Miskolci Kolónia-Hétvége*” – élménybeszámoló 1998.

⁵² Wekerlei Társaskör Egyesület, <http://wekerletelep.hu/ismerkedes-a-wekerleteleppel/muemlek-az-otthonom/>.

⁵³ A Kiscelli Múzeum *Fekete Lyuk. A pokol tornáca* című kiállításának leírása: http://www.kiscellimuzeum.hu/fekete_lyuk. Budapest fővárosi helyi védettségű építészeti öröksége – térkép: <https://geoport.hu/budapest/epiteszietekvedelem/fhv/>.

⁵⁴ Egy fórumon pozitív és negatív ajánlások egyaránt találhatóak az ideköltözésre. Nők Lapja Café fórum, <http://www.nlcafe.hu/forum/?fid=441&topicid=274656>. Eladó lakás, <http://ingatlan.com/viii-ker/elado+lakas/tegl-epitesu-lakas/budapest+8+kerulet+delej+utca+51/22263693>.

Fekete Lyuk

Az eddig bemutatott örökség-narratívák eltérő szemlélettel közelítenek a helyszínhez, de az épületegyüttes egységességére, egészére reflektálnak. A hely örökségként való értelmezését tovább árnyalják olyan tényezők, amelyek nem feltétlenül törekednek a holisztikus szemléletre, és elsődlegesen nem a hely ipari múltjából táplálkoznak. Közülük elsőként egy olyan jelenséget mutatok be, amelynek időbelisége éppúgy meghatározó, mint az, hogy milyen térbeli környezettel rendelkezik. „Józsefváros holdbéli peremén, a Golgota utca, Vörösmarty Művelődési Ház, Lyuk: az ipari környezet szürkéje és az imbolygó éji sötét a színes falfestmény-rengeteggel keveredik. Komor és kietlen vidék, kívül is, belül is, mindezzel együtt mégis: Lyukmeleg.”⁵⁵

A szövegben megidézett Fekete Lyuk 1988 és 1994 között működött a művelődési ház pincerészében – részben az egykori fürdő helyén – a rendszerváltás kultikus helyeként. Gyakorlatilag az időszak egyetlen olyan szórakozóhelye volt a fővárosban, amely minden újító, underground kezdeményezésnek teret adott. Hozzá kapcsolódott a Független Színpad beköltözése is a terem-épületbe 1990 tavaszán.⁵⁶ Nagy Gyula a Vörösmarty Művelődési Ház népművelőjeként vette kezébe a klubvezetést, ez a szoros kapcsolat tette lehetővé, hogy a zenekarok próbatermet is kapjanak az épületben.⁵⁷ Tóth Eszter Zsófia a Fekete Lyukról szóló tanulmányában a hely jelentőségét, identitásképző szerepét abban látta, hogy ott egy olyan szellemi közeg jöhetett létre, ahol a szabad gondolkodás közösségélménnyel társult. Ennek a rendszerváltás éveiben létrejött atmoszférának a megismételhetetlensége adja a lehetőséget, hogy beemelődjön az emlékezetbe.⁵⁸ Fennállásának pár éve alatt a szórakozóhely valóban a főváros híres-hírhedt területévé vált, és az ezredfordulóra az ott átélt élmények hihetetlen gyorsasággal transzformálódtak múlttá. Erről tanúskodik az *Ex-Lyuk* honlapja, mely gyakorlatilag az 1999-es végleges bezárás pillanatában elkezdte az emlékek gyűjtését, és 2007-től „Lyuk-múzeum” néven folytatva tevékenységét.⁵⁹

A Fekete Lyuk emlékezete az épületegyüttesrel is összekapcsolódik. Szembetűnő, hogy a 2018 decemberében a Kiscelli Múzeumban megnyílt kiállítás a Lyuk történetéről külön részt szentelt a kolónia létrejöttének és történetének, kiemelve a már ismert gondoskodó vállalat toposzát, illetve egy prezentációban végigkísérve a Vörösmarty Művelődési Ház tevékenységét a Kádár-korszak egészében. Hasonlóan, a Hangfogláló Program klubbal foglalkozó aloldalán leírás található az épület keletkezésének történetéről, illetve a kapcsolatáról a művelő-

⁵⁵ Zimonyi Péter 1991: *Harmadik éve fogad a Fekete Lyuk. Szubkultúrált léleklejelentések*. <http://exlyuk.gime.hu/history.htm>.

⁵⁶ Az 1970-es években a Huszonötödik Színház is itt talált átmeneti helyet. Máttyás 1972: 41–42.

⁵⁷ Ugyanazon zenekarok gyakran a művelődési ház színpadán és a Fekete Lyukban is felléptek. Példának lásd a Pál Utcai Fiúk koncertjeit: <http://rockmuzeum.fpn.hu/dpuf.htm>.

⁵⁸ Tóth 2015.

⁵⁹ <http://exlyuk.gime.hu/main.htm>.

4. kép. A teremépület pincéje, az egykori Fekete Lyuk helyisége (Balogh Marcell 2017)

dési házzal. A *Gothic* elnevezésű webhely pedig egészen 1873-ig nyúl vissza, amikor megidézi a Fekete Lyuk történetét.⁶⁰ A klub emlékét megidéző egyéb platformokon azonban gyakran csak említés szintjén jelenik meg a Művelődési Ház, vagy a Golgota utca⁶¹ mint a lokalitás meghatározója. A *We Love Budapest* és az OSA Archívum cikkei is csak annyi kapcsolatot idéznek fel a kolónia egészével, amennyi elengedhetetlen: hogy a Lyuk a régi fürdő helyén jött létre és a Vörösmarty Művelődési Ház pincéjében volt.⁶² A Biblia Szól Egyház a 2000-es évek elején Fehér Lyuk néven ifjúsági klubot üzemeltetett a pincében, ami jelenleg a nyugdíjas klubjuknak ad otthont. A berendezés egy része, a boxok és a bárpult most is ott állnak, a rajongók még 2017 tavaszán is látogatást szerveztek a helyszínre (4. kép).⁶³

Ha a szórakozóhelyre mint az alternatív művészet kibontakoztatójára tekintünk, megállapíthatjuk, hogy nem azért vált érdekessé, mert a Ganz-MÁVAG művelődési házában volt, épp ellenkezőleg: mivel nem volt más lehetőségük

⁶⁰ Kiscelli Múzeum, http://www.kiscellimuzeum.hu/fekete_lyuk. Hangfoglaló Program, <https://hangfoglalo.hu/alprogramok/konnyuzenei-orokseg/poptorteneti-tanosveny/fekete-lyuk>. 1873-ban jött létre ugyanis a gyár Acélhang kórusa, aminek aztán a művelődési ház adott otthont. *Gothic*, <http://www.gothic.hu/gothic/?q=feketelyuk>.

⁶¹ A mai cím Golgota út, de a leírásokban többségében utcaként szerepel.

⁶² <http://welovebudapest.com/eleny.kultura/ilyen.volt.budapest.elso.alternativ.szorakozohelye.fekete.lyuk> OSA Archívum, http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=824%3Afekete-lyuk&catid=76%3Aurban-tamas-fenykepei&Itemid=328&lang=hu

⁶³ Magyar Nemzet Online, <https://mno.hu/grund/egy-rovid-idore-kinyit-a-fekete-lyuk-2397414>.

az itt bemutatott műfajokkal találkozni, az érdeklődők vállalták az ideutazást, és elfogadták a szórakozóhely körülményeit. A Fekete Lyuk öröksége ebben az értelemben önmagában áll, fennállásának szűk időszakára emlékeztet, a lakótelep egészétől mégsem választható el teljesen. A klub emlékét őrzőknek sikerült a létezése alatt tapasztalható negatív visszhangot átfordítani: míg bezárása előtt a kolónia lakói, de valamennyire még a Vörösmarty Művelődési Ház is elhárítottak tőle, ma már nem maradhat ki egyetlen összefoglalóból sem, amely a lakótelepet mutatja be. Utólagosan tehát a klubéletről szóló elbeszélések legitimálták a kolónia életében betöltött szerepét.⁶⁴

Filmforgatások

Hasonlóan fontos szerepet játszanak a kolóniáról szóló összefoglalókban a filmforgatások, amelyek egyben jó példái az idősíkok egymásba játszhatóságának. Az örökségszemlélet fontos tényezője, a diszkontinuitás és a lineáris időszemlélet elhagyása mutatkozik meg ez esetben. A filmes megjelenítés fő kérdése, hogy milyen hangulatot képes visszaadni a lakótelep, mit reprezentál a képernyőn az épületegyüttes. A *Szomszédok* forgatási helyszíne, a Gazdagréti lakótelep panelházaival az aktuális jelen különböző társadalmi rétegeinek, különböző életmódoknak együttes szerepeltetésére adott módot, és „a késő Kádár-korszak emlékezetének alakításában” töltött be fontos szerepet.⁶⁵ A rendszerváltás utáni közönségkedvenc, a *Barátok közt* a kertvárosi idillt és egy társasház közösséget szemléltette a Wekerle-telep egyik központi épületén keresztül. A sorozatkészítők arra törekedtek, hogy a televízió előtt ülők is úgy érezzék, tagjai a bemutatott közösségnek,⁶⁶ ami összhangban állt a választott helyszín kertvárosi jellegével.

Összevetve más lakótelepek vizuális megjelenítésével, a Ganz-MÁVAG kolónia filmes helyszíneként nem a jelent képviseli, ahogy az előző két példánál láthattuk, hanem gyakran a múltat idézi meg elmaradottsága révén. A sorozatok világában a MÁVAG kolónia például az *Aranyélet*ben jelenik meg, mint egy cigány származású, szegény, rossz körülmények között élő fiatal lány lakóhelye. Az udvaron játszódó jelenetekben a *Barátok közt* filmkockáihoz hasonlóan egy zárt közösséget láthatunk, ám ezt a szomszédok gyanakvó és mindenre figyelő tekintete jellemzi. A hely szimbolikája egyértelmű: a kolónia egy elhanyagolt környezet, öröklött sors, a rajtunk maradt múlt, amiből sem a néző, sem a szereplő nem képes kitörni.

Hasonló érzéseket válthatnak ki a *Csinibaba* kezdő képkockái, ahol szintén a kolónia a helyszín. Az 1997-es film '62-ben játszódik, de zenéivel sokkal tágabb asszociációkra ad lehetőséget. Az emberek a maguk mindennapos prob-

⁶⁴ A tárgyalt emlékezetkultúrában nem reprezentatív értékű a lakóközösség mai interpretációja, az egyéni véleményeknél hangsúlyosabban érzékelhetők a lakótelepen kívül élőknek szánt narratívák, amelyek többnyire vonzó képet kívánnak mutatni róla.

⁶⁵ Bujdosó 2012: 32.

⁶⁶ Antalóczy–Füstös 2008: 128.

lémáival mintha nem tudnának kitörni a magas falak közül. A kolónia lakóépületei mellett megjelenik a filmben a művelődési ház is, mint a kádári kultúrpolitika megvalósulásának helyszíne. A *Cha-cha-cha* (1982) fiataljai szintén a '60-as években próbálják megtalálni helyüket a felnőttek világában, és ehhez nyújt keretet helyszíneként a lakótelep.

A kiragadott példák bár nem reprezentálják a helyszín filmes megjelenítésének összes lehetőségét, arra talán rávilágítanak, hogy a hely vonzerejét a filmipar számára főként a helyszín történetisége, a teremépület nagytermének adottságai és a zárt udvar utcaként való bemutatásának lehetősége adta.⁶⁷ E filmes múltbárázások azonban nem az ipari vállalat munkásairól való gondoskodását, sokkal inkább a tehetetlenséget, a múltban való megragadást közvetítik a közönség felé. A filmek temporalitását tekintve nem is az építés időszakára koncentráltak, hanem az épületek aktuális állapotát kihasználva a múlt időre fókuszáltak. A Fekete Lyukhoz hasonlóan a forgatások jelensége része lett az általánosan a lakótelepről szóló elbeszéléseknek is, legyen szó az interneten található, vagy építészeti leírásokról.⁶⁸

Az örökségdiskurzus alakítói

Már az eddigiekből is érzékelhető, hogy az örökségdiskurzust alakító aktorok köre változatos, résztvevői a legkülönbözőbb területekről érkeznek. A következőkben, a teljesség igénye nélkül, közülük – akik a hely történetét bizonyos tényezők, jellemző tulajdonságok mentén képesek újraértelmezni és az örökség fogalmkörébe illeszteni – emelek ki néhányat, és mutatom be a participativitás megjelenő formáit.

Az örökségszemlélet jellemezheti azokat a beköltözőket, akik tudatosan azért választották lakhelyükkül a telepet, mert értékként tekintenek a hely múltjára. Gyakran ők azok, akik a fizikai tér átalakítását is szorgalmazzák. Berkecz István építész például szabadon alakíthatta át az egyik lakást, és megpróbálta a legtöbbet kihozni a rendelkezésre álló térből.⁶⁹ Az *Egy nap a városban* blog is beszámolt a lakás felújításáról, amely Magyarósi Csaba szerző szerint az „egyik legmenőbb házban van” Budapesten.⁷⁰

Az online térben megjelenő blogok és fórumbejegyzések, ahogy az itt idézett is, a párbeszéd, a közvetítés szándékával jöttek létre, és sokszor érvelnek személyes hangvétellükkel a kolónia értékhozó szerepe mellett. Osvárt Judit, miután 2016-ban a telepen járt, blogján szembeállította a keletkezésekor „haladó

⁶⁷ Cikk *A vizsga* című film forgatásáról: <http://www.origo.hu/filmklub/blog/riport/forgatas/20101126-riport-bergendy-peter-a-vizsga-cimu-tevefilmjenek-forgatasarol-nagy-zsolt.html>.

⁶⁸ Ridikül Magazin, <http://ridikulmagazin.hu/cikk-a-jozsefvarosi-kolonia.htm>; Ferkaei 2005: 9.

⁶⁹ http://www.berkecz.hu/lakas_es_egyeb_epuletfelujitasok_galeria/458-budapest-delej-utca-lakasfelujitas.

⁷⁰ A blogger ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy a tulajdonos a lakás tereinek újragondolása és felújítása után végül ráfizetéssel tudta eladni azt, „mert aki vevő egy ilyen különleges lakásra, azt nem hozza lázba a környék”. *Városban* blog, http://varosban.blog.hu/2014/10/07/meno_budapesti_lakasok_furdoszobas_halo_a_koloniaban.

szellemiségű létesítmény” azzal a „börtönszerűen zárt” műemlékkel, ami a helyből mára megmaradt.⁷¹ Máshol Buda és Pest kétpólusúsága fejeződik ki a kolónián keresztül. Megjelenik mint kincs, amiért érdemes „kockáztatni” és átmenni a Duna bal partjára,⁷² vagy az identitásban betöltött szerepét emelik ki, miszerint „Pesten lakni is lehet világnézet”.⁷³

A fórumbejegyzések – hasonlóan a blogokhoz – többnyire felépülésének időszakában mutatják be a helyszínt, egy-egy személyes történetet megosztva, képzeletbeli sétát téve a telepen, vagy épp visszavágyva annak fénykorába.⁷⁴ Ezek a többnyire fotókkal illusztrált írások mind pozitív képet mutatnak a helyről, valamiféle nosztalgiát éreztetve akár a száz évvel ezelőtti állapotok, akár a Fekete Lyuk iránt. Egyes portálok a szellemi érték (a gondoskodó vállalat képe, a független zenei élet első próbálkozásai, a filmművészet) helyett az épített környezetet állítják előtérbe. A hétköznapi életképeken keresztül mégis az elmúlást közvetítik: kopott táblák, kihasználatlan víztorony és közösségi terek.⁷⁵

Az online térben maga a telep is megjelenik, a *Facebook* közösségi oldalán saját profillal rendelkezik „Ganz Mávag Kolónia” néven. Az üzenőfalra rendszeresen érkeznek a kolóniáról készült fotók, környékbeli események felhívásai és a helyről szóló írások linkjei,⁷⁶ illetve szintén a közösségi portálon elérhető a DemNet és a Zöld Pók Alapítvány 2018-as dokumentumfilmje is a kolóniáról.⁷⁷

Más oldalakon a hely nem önállóan, hanem egy tágabb csoportba illeszkedve jelenik meg. Ilyen a kultikus művelődési házak listája a *We Love Budapest*nél, vagy a *muemlekem.hu*-n lévő bejegyzés is a hely védettségéről.⁷⁸ A digitális skála valóban széles: van olyan bejegyzés, amely csak egy fotóalbumból áll, és olyan is, amelyben egy volt lakó leírása szinte tökéletesen összegzi a helyszínre rakódott toposzokat, jelentésrétegeket.⁷⁹

⁷¹ Juci világa, https://jucjucjuc.blog.hu/2016/03/31/ganz-mavag_kolonia.

⁷² Lásd Budapestet blog, <http://lasdbudapestet.blogspot.com/2014/01/idosikok-jozsefvarosi-koloniaban.html>.

⁷³ Ridikül Magazin, <http://ridikulmagazin.hu/cikk-a-jozsefvarosi-kolonia.htm>.

⁷⁴ A filmforgatások itt is megjelennek. kambekk felhasználó bejegyzése: http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_order=&na_start=47344&na_step=50&t=9008373. Goldman Emma felhasználó bejegyzése: http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=47394&na_step=50&t=9008373&na_order=.

⁷⁵ Elevator felhasználó bejegyzése: http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=47394&na_step=50&t=9008373&na_order=.

⁷⁶ Ganz Mávag Kolónia Facebook-profilja: <https://www.facebook.com/kolonia.ganz>.

⁷⁷ MÁVAG kolónia dokumentumfilm 2018. <https://www.facebook.com/watch/?v=298666140916760>.

⁷⁸ We Love Budapest – 4 kultikus művelődési ház: <https://welovebudapest.com/toplistak/ahol-es-tenkent-megvaltozott-a-vilag-4-kultikus-muvelodesi-haz/>. Műemlékem.hu – Ganz-MÁVAG munkás lakótelep: <http://muemlekem.hu/muemlek/show/-8066>.

⁷⁹ Orfeo felhasználó képei: <http://indafoto.hu/orfeoo/ganzmavagkolonia>. Ez veszélyes! blog: https://ezveszelyes.blog.hu/2018/10/31/a_hely_amit_elyelte_a_fekete_lyukat_a_jozsefvarosi_mavag_kolonia?fbclid=IwAR0AN4g4ublplnkdG3fg2EL24jwqbw0mq4-SU2kmpCBFtJH1THrMSL095_Vi8.

5. kép. A díszterem. (Balogh Marcell 2017)

Az örökség hordozóit tekintve fontos megemlíteni a Biblia Szól Egyház szerepét. A gyülekezet 1999-ben vásárolta meg a teremépületet, amelyet a Rhema Szolgáltató Kft.-n keresztül üzemeltet.⁸⁰ A körülbelül 250 fős kisegyház korábban itt tartotta fenn a Kharisz Általános Iskolát, a teremépület földszinti kisterme jelenleg is tornaszobaként funkcionál. Az istentiszteletek az emeleti nagyterem színpadán hangzanak el, a hívek pedig mobil széksorokon foglalnak helyet a nézőtéren. A jelenlegi szabályozás szerint a helyiség 800 fő befogadására alkalmas, a karzaton a gyülekezet könyvtára található (5. kép).

A víztorony hagyományosan több funkciót lát el, lépcsőházában például kiállítás kap helyet. A Rhema Konferencia Központ termei jelenleg is kiadók.⁸¹ Az Alapok-kurzus keretében az épület a pincétől egészen a víztoronyig bejárható a közösség tagjainak vezetésével. A gyülekezet igazán azokhoz a történetekhez fűz szorosabb érzelmeket, amelyek közvetlenül az ő megérkezésük előtti időszakhoz kötődnek. Felidézük például a kommunista, szocialista emlékek megtalálását a pincében, ahová korábban az önkényuralmi rendszer jelképei kerültek, vagy a Fekete Lyuk és a Casablanca diszkó emlékeit, a szórakozóhelyek falfestményeit, falfrákáit, amelyeket a gyülekezet tagjai tüntettek el és festettek át.⁸² A folytonos-

⁸⁰ <http://www.ceginfo.hu/ceg/rhema-szolgáltato-kft-768710.html>. A cég fő tevékenységi köre: saját tulajdonú, bérelt ingatlan bérbeadás, üzemeltetés.

⁸¹ <http://www.rhemacenter.hu>.

⁸² A pincében ezzel szemben pont az egyház adta ki az egyik részt paintball céljára, így jelenleg ezekben a helyiségekben festéklövedékek nyoma látszik. A külső homlokzati felújítására

ságot biztosítja, hogy a korábbi tulajdonostól a közösség megörökölt egy töredékes gyűjteményt a kultúrház dokumentációjából, és beköltözésükkor a régi portásokat, karbantartókat is átvették, így a hely történetei közül több rájuk hagyományozódott. Emellett a gyülekezet tagjainak egy része a társasházban él, és a vallási közösség több meghívást is intézett a lakóközösséghez, ennek ellenére mégsem tudott rendszeres kapcsolatot kialakítani vele.⁸³

MEGŐRZÉSI STRATÉGIÁK ÉS AZ IPARI ÖRÖKSÉG KÉRDÉSE

A „tér és idő bármit jelentsen is, a hely és alkalom többet jelent” – fogalmazta meg Aldo van Eyck építész.⁸⁴ A tér kihasználása és megélhetővé válása, betöltése a felhasználók által tanulmányomban is központi szerepet játszik. Az építések az ötvenes évektől kezdtek az építészeti térre mint emberi események színterére tekinteni, és ezzel párhuzamosan a társadalomtudományok is elemezték, miként válik az egyén és közösség számára élhetővé egy hely. A magyarországi ipari örökség védelme nagyon sokáig a technológiához kötődő helyszínek megőrzését tartotta elsődlegesnek a műemléki megközelítést adaptálva, és csak a kétezres években fordult a szakmai figyelem az ipari örökség Nyizsnij Tagil Kartában megfogalmazott módszertana felé. A kérdés a mai napig nyitott: hogyan, milyen stratégiák mentén őrizhető meg az iparhoz kötődő szellemiség, amikor a generációs átörökítés nem magától értetődő, és az épített környezet is gyakran pusztulásra van ítélve. A továbbiakban azt a kérdést vizsgálom: mit tarthat meg a társasház és a teremépület együttese telepi múltjából, és annak az emlékezetben betöltött szerepe hogyan illeszkedik az ipari és kulturális örökség tágabb kontextusába.

A múlt és jelen közti törést a Ganz-MÁVAG kolóniánál, akárcsak általában az ipari emlékek esetében, a gondoskodó vállalat szerepvállalásának megszűnése jelentette. A jelenség két irányba hatott: életre hívott egyfajta nosztalgiát, a múlt pozitív értékeihez való kapcsolódást, de el is mélyítette a problémát, miszerint a valaha korszerű telepnek nem volt lehetősége a megújulásra, amely szükséges lett volna egy élhetőbb környezet létrejöttéhez. Az örökség-narratíva alakításának egyes szereplői egy belső identitást próbáltak erősíteni a telephez kötődők körében, míg mások a szélesebb társadalom felé artikulálták a hely értékeit, például a blogokon keresztül. A hagyományoktól való elszakadás a múlt egy-egy elemének fókuszba helyezését eredményezte, ami a diszkontinuitásra utal. A jelentésrétetek egymásba játszhatóságát mutatja, hogy a kolónia egységes története helyett

---

2000-ben került sor. A bejárás az épületegyüttes létrejötté úgy került bemutatásra, mint amit eredetileg a Ganz magánvállalként kezdeményezett és a második világháború után került államosításra. A hely tehát ezúton is „Ganz kolóniaként” definiálódott (az információk a 2017. március 7-i bejárásról származnak).

⁸³ Madarász Lajos szóbeli közlése.

⁸⁴ Ferkai 2003:198.

különböző történetek jelentek meg. A kezdetekhez való visszaugrás, az aranykor megidézése mellett az elbeszélésekben a Fekete Lyuk és a filmforgatások kaptak kiemelt szerepet. Jelentős törést okozott emellett a lakórésznek a teremépülettől való elszakadása. Iványi Gyöngyvér fogalmazta meg azt a gondolatot, hogy a privatizálás volt az egyik fő gátja az egység megtartásának és a megújulásnak, és Ferkai András is arra a következtetésre jutott, hogy a teremépület különválasztása a lakóegységektől, annak magánkézbe kerülése bizonytalanná tette további működését.⁸⁵ Láthattuk, hogy a vallási közösség próbálja feleleveníteni a hely múltját, és nem zárkózik el a lakókkal való kapcsolatfelvételtől, de úgy tartják, hogy ha elköltöznek, a következő tulajdonosban már nem lesz motiváció a százéves épület hagyományainak megtartására.⁸⁶

Ami az épített örökséget illeti, a fővárosi védettség együtt jár azzal, hogy a tulajdonosok kötelezhetőek a karbantartásra, az idegen részek eltávolítására, sőt, az egyedi jelleg hatásosabb érvényesülését is biztosítaniuk kell, ha azt a hatóság előírja. A főváros ennek érdekében működteti az úgynevezett Települési Értékvédelmi Támogatás rendszerét. Bár 1993-ban fővárosi védelem alá helyeztek nyolc másik lakótelepet is, amelyek közülük több szintén ipari vonatkozású, csak a Ganz-MÁVAG erődszerű házcsoportja került az első kategóriába, *épületek, építmények* címszó alá, mindegyik másikat épületegyüttesként sorolták be.⁸⁷ Ez a gyakorlat kedvezhetne az ipari örökség védelmével kapcsolatos szakmai elvárások beteljesítésének és a holisztikus védelem megvalósulásának, egyben a részletes állapotfeltárásnak, a védendő értékek leltárba vételének is. Ezzel szemben a főváros részéről nincs arra kapacitás, hogy az épületegyüttest gondozásba vegye és megismertesse, sőt a hatóság a stílris egységet sértő felújítások esetében is csak akkor szankcionál, ha az épület tulajdonosársai maguk fordulnak panasszal az Építészeti Értékvédelmi Csoporthoz. A megőrzésre tehát nincs stratégia, de még az sincs pontosan megfogalmazva, mit tart védendőnek a rendelet. Abból, hogy a lakótelep egységként védelem alatt áll, még nem következik, hogy szecessziós stílusjegyeit vagy a homlokzat harmóniáját (a nyílászárók egységességével) meg kell-e őrizni, és a fővárosi szabályozás arra sem ad választ, hogy a belső udvarokra mi helyezhető el, gondolok itt az utóbbi években felszerelt rácsos kapukra (6. kép).

A helyszínhez kapcsolódó szellemi örökségre pedig a szabályozás egyáltalán nem tér ki, hiszen nem is terjedhet ki rá. Ezzel párhuzamosan a társasházi besorolás a felújítási pályázatok sikerességét nehezíti. Gyakorlati érvekkel az itt lakóknak viszont sikerült elérni a kerületi önkormányzatnál, hogy az önrészt lépcsőházanként is garantálhassák, és külön pályázhassanak felújításra.⁸⁸

⁸⁵ A holisztikus védelem, az épületegyüttes és a benne élők kapcsolata is megjelenik ebben a szemléletben.

⁸⁶ Madarász Lajos szóbeli közlése.

⁸⁷ 37/2013. (V. 10.) Főv. Kgy. Rendelet. <https://net.jogtar.hu/rendelet?council=fovaros&docid=A1300037.FOV&dbnum=104&timeshift=20150916&celpara>.

⁸⁸ Tetőfelújítás a kolónián: http://jozsefvaros.hu/hir/2128/tetofelujitas_a_kolonian/.

A holisztikus védelem ezen következményei mellett külön szeretnék kitérni a teremépület négy festményének problémájára. A képek, amelyek a vállalat társüzemeit ábrázolják, az eredeti berendezéshez tartoztak, és jelenleg is a kamarateremben található.⁸⁹ A Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztálya 1954-ben műszaki emlék kategóriába sorolta a festményeket,⁹⁰ amelyek ugyan megőrzésre kerültek, de láthatóságukat tulajdonosuk nem tudja biztosítani, kettő közülük ma is gipszkarton fal takarásában van.⁹¹ Bár az intézményes védelem itt is korlátozottan tud érvényesülni, a Nyizsnyij Tagil Kartában is megjelenő visszafordíthatóság elve azonban érvényesül, hiszen a festmények eredeti helyükön találhatóak.

6. kép. Rácsos kapu az egyik gyalogos bejáratnál
(Balogh Marcell 2017)

A fizikai környezet lehetőségein továbbhaladva és a kolónia által nyújtott életteret tekintve a szobakonyhás lakások jelen állapotukban csak kevesek igényeit elégítik ki. Az 1970-es években volt terv arra, hogy több lakást össze nyissanak, ezzel javítva az életminőséget a lakótelepen, a megvalósítás azonban elmaradt. A telepen lakó Tordai Márta szerint ugyanakkor pont ezek a kislakások adhatják a hely értékét: a megoldást ő nem a lakások összenyításában látja, hanem olyan korszerűsítésben, amely a kis pénzzel rendelkező fiatalok lakásproblémáira nyújthatna átmeneti megoldást.⁹² Lovász Lászlóné 1981-ben pont ellenkezőleg képzelte a hely sorsát: „Az idős emberek megszokták a környéket, nem szívesen költöznek máshová. Jó megoldás volna, ha a kolónia olcsó, tiszta, száraz lakásaiban helyeznék el őket. Idővel kialakulhatna itt egy öregekből álló

⁸⁹ A négy társüzem a diósgyőri, vajdahunyadi, zólyombrézói és kudsiri vasgyár.

⁹⁰ 1954. évi 4. sz. tvr.

⁹¹ Madarász Lajos elmondása szerint a képeket szerették volna az Iparművészeti Múzeumban elhelyezni, de az intézmény nem fogadta be az alkotásokat. Madarász Lajos szóbeli közlése.

⁹² Tordai Márta szóbeli közlése.

közösség.⁹³ A generációs megközelítés mindkét iránya a kolónia meglevő értékeire épít, és a telepen található egykori szolgáltatások (mentőállomás, mosoda) visszatelepítésének gondolatával a hely lényegi vonásait kívánja megőrizni és továbbörökíteni. Jelenleg azonban pont azok a funkciók veszttek el, amelyek bármely korosztályt képesek voltak kiszolgálni, így például a közért vagy a kulturális eseményeknek helyet adó közösségi tér.

Az ipari örökséggel kapcsolatos tudományos vizsgálatok egyik konklúziója, hogy az ipari társadalom által létrehozott érték csak abban az esetben őrizhető meg, ha annak érték voltát a kollektív emlékezet hordozza a posztindusztriális generációkban is, és a múlt iparhoz köthető emlékeit sikerül újra integrálni a társadalomba, kulturális és egyéb hasznosítási formákon keresztül.⁹⁴ Az 1990-es évek projektje, ha nem is az ipari örökség védelmének módszertana szerint, épp a helyieket próbálta érdekeltté tenni az ipari szellemi örökség megőrzésében. A participativitás megjelenése illeszkedik a kulturális örökség társadalmi gyakorlatainak tendenciáihoz, és lehetőséget ad a holisztikus szemlélet alkalmazására, az épített környezet és szellemi közegének egységként való kezelésére. Továbbá válasz lehet az üzemek bezárásával, a munkáslakótelepek lakóinak kicserélődésével általánosan megfogalmazódó kérdésre, hogy ha az értékek archiválhatók is, kinek adhatók át ténylegesen a tradíciók a következő generációkból.

Mindezek mellett az örökségesedés folyamatában megjelentek az épített és a szellemi örökség bemutatására létrejött gyakorlatok is. A Kossuth Rádió *Aranyalap* című műsorában 2012-ben hangzott el egy bejátszás, ahol a szerkesztők Győri Attila művészettörténésszel járták be a telepet. A sétáról készült felvételt időnként megszakították régi hanganyagokkal, amelyekben az Acélhang kórus és a Fekete Lyuk kapott kiemelt szerepet. A műsor arra is alkalmat adott, hogy Győri Attila elmondja a rádióhallgatóknak: örülne, ha műemlék lenne az épület-együttes.⁹⁵ A bejárás gyakorlata az online felületeken is visszaköszön, egy látogató így fogalmazott a helyszínnel kapcsolatban: „Miért akartuk ezt látni? Mert ez a panoráma nincs benne az útikönyvekben. A »MÁVAG-kolónia« százéves víztornya nem turistalátványosság.”⁹⁶

A turizmus méltán a kulturális örökség népszerűségének egyik legnagyobb előmozdítója és egyben teremtője is.⁹⁷ A profitorientált szemléletű ágazat növekedése miatt egyre elterjedtebbek az alternatív helyszínekre szervezett bejárások, sőt, az elhagyott épületek, iparvidékek, szellemvárosok felkeresése egyenesen extrém sporttá vált. „Ki lehet mondani, hogy Magyarországon az ipari táj módszer feltárására előbb találtak alkalmat a fotóművészek és a filmművészek, mint az örökségvédelem hivatalos képviselői.”⁹⁸ Ha a kolónia nem is lett felkapott

⁹³ Lovász Lászlóné nyilatkozata. Hollós 1981: 13.

⁹⁴ Bergeron 2012: 37.

⁹⁵ Kossuth Rádió: *Aranyalap* 2012. november 7.

⁹⁶ http://nol.hu/kultura/20090825-vilagitorony_a_fekete_lyukhoz-346559.

⁹⁷ Jászberényi (szerk.) 2014.

⁹⁸ Erő 2004: 213.

turisztikai helyszín, de bemutatásában mindenképpen fontos szerepet játszanak a helyszínbejárások.

Egy 2005-ös program kezdeményezésében került sor a Ganz-MÁVAG volt üzemterületének meglátogatására *Ganz-Mávag Tour* címmel. A séta a kolónián kezdődött, majd a hajdani Ganz-MÁVAG gyárterületén folytatódott. A túravezető Bartha Sándor képzőművész, grafikus volt, aki maga is alkotott a kultúrházban Erdély Miklós és Maurer Dóra mellett. Ahogy a cikkben a turizmus kapcsán megfogalmazódik, „miért ne kapcsolódhatnánk be az ezekkel [ti. a turisztikai folyamatokkal] szembeni alternatívák kidolgozásába – főleg, ha mindezt egyszerre kapcsolhatjuk össze az alternatív művészeti félmúlt felidézésével és a hosszán tartó, erőteljes rozsdáövezet-filिंगgel?”⁹⁹ Az ellenturisztikai kezdeményezésnek nem lett folytatása, pedig ez esetben a kolóniát összekapcsolták egykori életre keltőjével és a történetét nagyban meghatározó művészeti tevékenységekkel, jól szemléltetve az ipari örökség sokszínűségét.

Hasonló koncepcióban, a lakótelepen keresztül közelíti meg a volt gyártelepet a *Hosszúlépés. Járunk?* vállalkozása, az „Egy falat Kína” nevű, rendszeresen megszervezett sétával. Az itt megjelenő narratíva a Ganz-MÁVAG gyáregységeit és magát a kolóniát a kínaiak fővárosban betöltött szerepével kapcsolja össze, de a túra első állomásain, a kolónia udvarán, nemcsak a népcsoport betelepüléséről esik szó, hanem a sétavezető az épületegyüttes történetét is vázolja.¹⁰⁰ A lakótelep városjátékokba való bevonása szintén lehetőséget ad a múlt megjelenítésére.¹⁰¹

A gyárterülettel való összekapcsolás mellett példa volt már a szomszédos Tisztviselőtelep felé való nyitásra, ugyanis a *Telepi Híradó* korábban helyet adott a kolónia híreinek is. Az apróhirdetésekből is kitűnik, hogy a tulajdonosok előszeretettel használják a Tisztviselőtelepet ingatlanuk lokalizációjához, és mivel az utóbbi városrész szintén fővárosi védettséget élvez és saját maga is őrzi hagyományait a Tisztviselőtelepi Önkormányzati Egyesületen keresztül, így további együttműködés is lehetséges lenne.¹⁰² A kolóniával szemben lévő, Lechner Ödön által tervezett iskola szintén fel tudná eleveníteni korábbi szoros kapcsolatát a teleppel, így a turizmusra támaszkodva létre lehetne hozni egy – az ipari örökség védelme kapcsán egyébként is népszerű – útvonalat a helyszínnek bemutatására.¹⁰³

* * *

⁹⁹ Ganz-Mávag tour, http://magyarnarancs.hu/lokal/vege_van_a_gyarnak_-_ganz-mavag_tour-64707.

¹⁰⁰ Egy falat Kína: http://index.hu/kultur/eletmod/2015/10/09/kina_kinai_negyed_kinaiak_magyarorszagon_kicsi_orzag_kicsi_kina_hosszulepes_spektrum/.

¹⁰¹ A tematikus városi sétákkal ellentétben a városi játékok nem vezetett programok, hanem önálló kódfejtő, kincskereső feladványok a városi térben. Kolónia kincskereső, <http://gpsgames.hu/jatek/pontkereses/41/kolonia/>.

¹⁰² Tisztviselőtelep, <http://www.tisztviselotelep.hu/a-tisztviselotelep-tortenete/a-tisztviselotelep-tortenete.html>.

¹⁰³ Az ipari örökség bemutatásának egyik eszköze a tematikus útvonalak létrehozása. Ilyen az Ipari Örökségek Európai Útvonala: <https://www.erih.net/>.

Az itt felvillantott lehetőségek nem kívánnak átfogó stratégiát adni sem az adott lakótelep, sem az ipari és kulturális örökség általános problémáinak megoldására. Annyi azonban megállapítható, hogy míg a kolónia legfőbb öröksége az a hagyomány, amely a vállalati gondoskodás mintapéldájaként tekint a telepre, az időközben ráakódott különféle jelentésrétegek elválaszthatatlan részét képezik az örökségi értékével kapcsolatos diskurzusnak. Annak ellenére, hogy a Ganz-MÁVAG egykori lakótelepe lényegében egyetlen társasházként működik, elveszítve szociális/kulturális funkcióit, megmaradt az igény a kolóniaként való felfogására. Mindemellett megjelentek olyan társadalmi gyakorlatok és intézményes formák, amelyek a helyszínre annak fizikai és szellemi környezetével együtt értékként tekintenek. A története és emlékezetben betöltött szerepe alapján a kolónia esetében egyaránt tetten érhetőek a kulturális örökségre jellemző mechanizmusok és az ipari örökség fogalmkörébe való illeszkedés.

A hely kapcsán artikulálódott a tudatos beavatkozás igénye, az épített környezet definiálása és újraértelmezése pedig eltérő intenzitással jelent meg. Az ipari örökség módszerének elvei nem szisztematikus beavatkozás mentén, de részben érvényesültek: akár a holisztikus szemléletre, a hasznosíthatóság kérdésére vagy a visszafordíthatóság követelményére gondolunk. A diskurzusalakító aktoroknak azonban nem volt célja egy részletes feltárás, dokumentáció készítése, az emlékezet eltérő narratíváira támaszkodtak. Ha az ipari örökség szakmai megközelítését tekintjük, szintén azt láthatjuk, hogy az a pontos feltárás mellett a megőrzés és hasznosíthatóság érdekében figyelembe veszi a helyszín különböző jelentéstartalmait és az érintettek viszonyulását. Az emlékezet beemelése pedig megerősíti, hogy az ipari örökség egyben a kulturálisörökség-paradigma része.

A megőrzésnek ez a lehetősége körvonalazódik, amikor a kolónia ipari múltjának megóvása a nem ipari jellegű elemeken keresztül biztosítható. Ezt látjuk a bejárások, séták esetében, ahol az egykori művelődési ház, a képzőművészet, a zene vagy a színházi múlt azok a kapaszkodók, amelyek mentén az ipari emlékek is megismertetésre kerülhetnek. Továbbá nyitva áll a kérdés, hogy lesz-e olyan örökségalakító aktor, például a teremépület egy leendő tulajdonosa, aki képes feleleveníteni a hely múltját és szorosabb kapcsolatot ápolni az itt élőkkel.

A MÁVAG kolónia öröksége arra világít rá, hogy a múlt végleges eltűnésének érzése mellett az emlékezetben különböző narratívák erősödhetnek fel: éppúgy kiemelve az ipari környezetet, mint más, a hely életében fontos szerepet játszó elemeket. A bemutatott örökségi szemléletek töredezettek, és a gyakorlatban korlátozottan érvényesülnek, az akadály mellett viszont egyszerre lehetőséget is jelentenek a megújulásra és a konzerválandó értékek megtartására.

FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XV.17.d.329 Budapest (székes) főváros tervei. Építési ügyosztályok tervtára, 1873-2006. 38061/2.

1089 Delej utca 51. számú Társasház közgyűlés, 1997. szeptember 10. (Biblia Szól Egyház gyűjteménye)

Kossuth Rádió: Aranyalap 2012. november 7. Elérhető: <http://nava.hu/id/1473132/> – utolsó letöltés: 2019. január 22.

„Miskolci Kolónia-Hétvége” – élménybeszámoló 1998. (Biblia Szól Egyház gyűjteménye)

Önkormányzati Rendeletár: <https://net.jogtar.hu> – utolsó letöltés: 2019. január 22.

Pillantás a Kolóniára. A Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola II. évfolyamos, szociális munkás hallgatóinak lapja. 1998. (Biblia Szól Egyház gyűjteménye)

INTERNETES FORRÁSOK

Alacsonyjutalek.hu: <http://alacsonyjutalek.hu>

Berkecz István építész honlapja: <http://www.berkecz.hu>

Céginfó: <http://www.ceginfo.hu>

Csepeli Munkásotthon: http://www.csepelimunkasotthon.hu/index_main.html

ExLyuk: <http://exlyuk.gime.hu/main.htm>

Ez veszélyes! blog: <https://ezveszelyes.blog.hu>

Facebook: <https://www.facebook.com>

Geoportál Budapest: <https://geoportal.budapest.hu>

Google Earth: <https://earth.google.com>

Gothic.hu: <http://www.gothic.hu>

GPS Games: <http://gpsgames.hu>

Hangfoglaló Program: <https://hangfoglalo.hu>

Helyi Civil: <http://www.helyicivil.hu/r/kolonia-onkormanyzati-egyesulet-budapest>

Indafotó: <http://indafoto.hu>

Index.hu fóruma: <http://forum.index.hu>

Index.hu: <http://index.hu>

Ingtalan.com: <http://ingatlan.com>

Ipari Örökségek Európai Útvonala: <https://www.erih.net/>

Józsefváros honlapja: <http://jozsefvaros.hu>

Juci világa: <https://jucjucjuc.blog.hu>

Kiscelli Múzeum: <http://www.kiscellimuzeum.hu>

Lásd Budapestet blog: <http://lasdbudapestet.blogspot.com>

Magyar Narancs: <http://magyarnarancs.hu>

Magyar Nemzet Online: <https://mno.hu>

Műemlékem.hu: <http://muemlekem.hu>

Népszabadság online: <http://nol.hu>

Nők Lapja Café fóruma: <http://www.nlcafe.hu/forum>
Origo.hu: <http://www.origo.hu>
OSA Archívum: <http://w3.osaarchivum.org>
Rhema Center: <http://www.rhemacenter.hu/>
Ridikül Magazin: <http://ridikulmagazin.hu>
Rockmúzeum: <http://rockmuzeum.fpn.hu/dpuf.htm>
Tisztviselőtelep: <http://www.tisztviselotelep.hu>
Városban blog: <http://varosban.blog.hu>
We Love Budapest: <http://welovebudapest.com>
Wekerle-telep: <http://wekerletelep.hu>

Az internetes források utolsó letöltése: 2019. január 22.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- A Magyar Királyi Államvasutak Gépgyára Új Munkás-lakótelepe* 1910: Grafikai Intézet Rt. Könyvnyomdája, Budapest.
- Antalóczy Tímea – Füstös László 2008: Népszerű sorozatok társadalomképe. In: Miszlivetz Ferenc (szerk.): *Hankiss 8van? Találjuk ki...! Tanulmányok Hankiss Elemér tiszteletére*. MTA Politikai Tudományok Intézete–Savaria University Press, Budapest–Szombathely, 126–143.
- Balajthy Katalin 1989: A MÁVAG munkásjóléti és kulturális intézményei. In: Bencze Géza (szerk.): *A magyar gépípar minta- s a honi munkások nevelőintézete: Tanulmányok a MÁVAG történetéből*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 233–260.
- Barta Györgyi – Kukely György 2004: A budapesti ipar az államszocializmusban és bukása idején. In: Barta Györgyi (szerk.): *A budapesti barnaövezet megújulási esélyei*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 35–54.
- Bencze Géza (szerk.): *A magyar gépípar minta- s a honi munkások nevelőintézete: Tanulmányok a MÁVAG történetéből*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- Bergeron, Louis 2012: The Heritage of the Industrial Society In: Douet, James (ed.): *Industrial Heritage Re-tooled. The TICCIH Guide to Industrial Heritage Conservation*. TICCIH, Lancaster, 31–39.
- Billér László (szerk.) 1973: *A Ganz-MÁVAG Acélhang 100 éve 1873–1973: Válogatott dokumentumgyűjtemény*. Ganz-MÁVAG Művelődési Központ, Budapest.
- Bujdosó Ágnes 2012: Szomszédok reloaded – Transzmedialitás és emlékezeti alakzatok. In: Dunai Tamás – Oláh Szabolcs – Sebestyén Attila (szerk.): *Kultpontok – emlékezethelyek a magyar populáris kultúrában*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 31–41.
- Darók Ildikó – Lantos Szilárd (szerk.) 1999: *Egy gyarmat Józsefvárosban avagy a MÁVAG Kolónia múltja és jelene*. Heliantus Nyomda, Budapest.
- Dobák Judit 2007: Mental map sin the colony of the Diósgyőr Ironworks. In: Németh, Györgyi (ed.): *Growth, Decline and Recovery. Heavy Industrial Regions in Transition*. HAS–Univ. Miskolc, Budapest–Miskolc, 255–260.

- Dobák Judit 2008: *Életmód a Diósgyőr-vasgyári kolóniában*. (PhD-disszertáció.) Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Erő Zoltán 2004: Az ipari örökség megőrzésének lehetőségei Budapesten. In: Barta Györgyi (szerk.): *A budapesti barnaövezet megújulási esélyei*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 201–220.
- Ferkai András 2000: Lakótelepek, Munkástelepek. In: Lövei Pál (szerk.) *A műemlékvédelem táguló körei. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal kiállítása*. 2000. április 17. – július 16. Budapest, 55–56. Kiállítás-katalógus.
- Ferkai András 2003: Űr vagy megélt tér? In: Uő: *Űr vagy megélt tér*. Terc, Budapest, 196–207.
- Ferkai András 2005: *Lakótelepek*. Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatala, Budapest.
- Gergely Mihály 1966: Munkásdinasztiák a Ganz-Mávagban. *Budapest* (4.) 1. 14–15.
- Hanthy Kinga 1999: Civil hangon – rádióműsor a lakótelepről és az értékeiről. *Magyar Nemzet* (62.) 15. 9.
- Hartog, François 2006: *A történetiség rendjei: prezentizmus és időtapasztalat*. L'Harmattan, Budapest.
- Hollós László 1981: Erőd a VIII. kerületben. *Budapest* (19.) 9. 10–13.
- Iványi Gyöngyvér 2012: *A lakásértéket befolyásoló tényezők bemutatása józsefvárosi telep-szerű beépítéseken*. Városépítés-városgazdálkodás szakmérnöki szakdolgozat. http://www.urb.bme.hu/segedlet/szakmernoki1/szakdolgozatok_2012/2012_junius_26/IvanyiGyongyver2012.pdf – utolsó letöltés: 2019. január 22.
- Jászberényi Melinda (szerk.) 2014: *A kulturális turizmus sokszínűsége*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Körner Zsuzsa 2004: *A telepszerű lakásépítés története Magyarországon 1850–1945*. Terc, Budapest.
- „Lipták Pál (Békéscsaba, 1874. ápr. 13. – Bp., 1926. máj. 15.)” szócikk. In: Kenyeres Ágnes (szerk.): *Magyar életrajzi lexikon*. Második kötet. Kenyeres Ágnes (szerk.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 79.
- Mátyás István 1972: *A Ganz-Mávag kulturális életének és művelődési központjának története*. Ganz-MÁVAG Művelődési Központ, Budapest.
- N. Kósa Judit 1998: A munkáskolónia. *Népszabadság* 1998. október 10. 40.
- Németh Györgyi 2005: Ipari örökség és városkép. *Regio* (16.) 3. 27–46.
- Nora, Pierre 2010: Emlékezet és történelem között – A helyek problematikája. In: Uő: *Emlékezet és történelem között*. Napvilág, Budapest, 13–33.
- Palkovich Aurél 1910: A magyar királyi államvasutak gépgyárának új munkáslakótelepe. *Építő Ipar* 1910. szeptember 4. 349–351.
- Párhuzamos Vélemények. *Kolónia Hírlap* 1997. február–július 6–7.
- Richers, Julia – Kukely György – Barta Györgyi 2004: A „Ganz birodalom” fénykora és alkonya. In: Barta Györgyi (szerk.): *A budapesti barnaövezet megújulási esélyei*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 55–69.
- Riegl, Alois 1998: A modern műemlékkultusz lényege és kialakulása. In: Uő: *Művészet-történeti tanulmányok*. Balassi Kiadó, Budapest, 7–47.

- Sallayné Peterdi Vera 1989: A MÁVAG kolóniái (1869–1985). In: Bencze Géza (szerk.): *A magyar gépipar mintá- s a honi munkások nevelőintézete: Tanulmányok a MÁVAG történetéből*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest. 209–232.
- Sárosdy Ferenc 1928: *A budapesti m. kir. állami gépgyár munkásjóléti és kulturális intézményei*. Athenaeum, Budapest.
- Sonkoly Gábor – Erdősi Péter 2004: Bevezetés. In: Sonkoly Gábor – Erdősi Péter (szerk.): *A kulturális örökség*. L'Harmattan–Atelier, Budapest. 7–22.
- Sonkoly Gábor 2017: *Bolyhos tájaink. A kulturális örökség történeti értelmezései*. Eötvös, Budapest.
- Szalai György 1970: *Kőbánya története*. Budapest Főváros X. Kerületi Tanács VB, Budapest.
- Szieberth Imre 1911: A magyar államvasutak gépgyárának munkáslakótelepe. *Vasárnapi Újság* (58.) 33. 664–665.
- The Nizhny Tagil Charter for the industrial heritage*. July 2003. <http://www.icomos.org/18thapril/2006/nizhny-tagil-charter-e.pdf> – utolsó letöltés: 2019. január 22.
- Tóth Eszter Zsófia 2015: Az emlékezet színterei – a Fekete Lyuk. In: Ignác Ádám (szerk.): *Műfajok, stílusok, szubkultúrák. tanulmányok a magyar populáris zenéről*. Rózsavölgyi és Társa, Budapest, 167–180.
- Váczai Pirooska (szerk.) 1997: *Az ipari műemlékvédelem helyzete Magyarországon*. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Érd.